

René Descartes
Elmélkedések az első filozófiáról,
amelyekben bizonyítást nyer Isten létezése s a léleknek testtől való különbsége

ford. Boros Gábor
Szinopszis és az első két elmélkedés

(12) Az itt következő hat elmélkedés szinopszisa

Az első elmélkedésben kifejtjük azokat az okokat, amelyek alapján valamennyi dolgot, s kiváltképp az anyagi természetűeket illetően kételkedhetünk, mármint addig, ameddig nem biztosítunk a tudományok számára másfajta alapot, mint amilyennel mostanáig rendelkeztek. S még ha ennek az átfogó kételkedésnek a haszna első tekintetre talán nem nyilvánvaló, az a rendkívüli haszna mégiscsak megvan, hogy megszabadít bennünket minden előítéllettől, s így könnyen járható utat nyit az elmének az érzékektől való elkülönítéséhez. De ennek a kételkedésnek az eredménye az is, hogy mindazon dolgokat illetően, amelyeket később igaznak találunk, többé már nem fogunk kételkedhetni.

A másodikban az elme, amely tulajdon szabadságával élve fölteszi, hogy semmi sem létezik, aminek a létezését illetően akár a legcsekélyebb mértékben is kételkedhetik, fölfigyel annak lehetetlenségére, hogy mindeközben ő maga ne létezzék. Ennek aztán egyebek mellett az a legnagyobb haszna, hogy az elme így könnyen elkülöníti azt, ami öhozza, azaz az értelemmel rendelkező természethez tartozik, attól, ami a testhez. De mivel talán akadnak olyanok, akik ezen a ponton a lélek halhatatlanságát bizonyító érveket várnának, őket szükségesnek tartom figyelmeztetni valamire: (13) arra törekedtem, hogy semmi olyat le ne írjak, amit nem bizonyítok megfelelőképp. Ennélfogva nem követhettem más módszert, mint azt, amellyel a geometerek szoktak élni, hogy tudniillik mindazt, amitől a vizsgált tétel függ, előre bocsátom, mielőtt még magát a tételt illetően bármilyen következtetést is levonnék. Ugy vélem azonban, hogy a legelső és legfontosabb dolog, ami megköveteltetik a lélek halhatatlanságának megismeréséhez, nem más, mint hogy megalkossuk a lélek lehető legvilágosabb fogalmát, amely a testről alkotott fogalmunktól teljes egészében elkülönül. E második elmélkedésben épp ezt a feladatot oldottuk meg. Nézetem szerint továbbá annak tudása is megköveteltetik, hogy mindaz, amit világosan és elkülönítetten belátunk, pontosan úgy igaz, ahogyan belátjuk. Ez pedig a negyedik elmélkedés előtt nem bizonyítható. Arra is szükség van, hogy rendelkezünk a testi természet elkülönített fogalmával, amit részint már a második elmélkedésben, részint pedig az ötödikben és a hatodikban alkotunk meg. Ebből aztán le kell vonni azt a következtetést, hogy mindazok, amiket világosan és elkülönítetten különálló szubsztanciákként fogunk fel – miként az elmét és a testet –, ténylegesen is olyan szubsztanciák, amelyek valósággal különböznek egymástól. Ezt a következtetést a hatodik elmélkedésben vonom le. Ugyanebben az elmélkedésben kell ezt a következtetést egyúttal annak alapján is megerősíteni, hogy ha figyelmünket a testekre irányítjuk, oszthatóknak látjuk őket, míg ezzel ellentétben az elmét minden esetben oszthatatlanként ragadjuk meg. Nem vagyunk képesek ugyanis megragadni egyetlen elme középső részét sem, amiként ezt képesek vagyunk megtenni egy bármennyire kicsiny test esetében. Ennélfogva felismerhetjük, hogy e két szubsztancia természete nem pusztán különböző, hanem hogy valamiképp ellentétes is egymással. Ennél többet azonban nem foglalkoztam ebben az írásomban e kérdéssel. Egyrészt azért nem, mivel mindez elégséges annak megmutatásához, hogy a test romlásából nem következik az elme halála, valamint ahhoz is, hogy a halandók számára biztosítsuk a túlvilági élet reményét. Másrészt pedig azért sem, mivel azok a premisszák, amelyekből az elme halhatatlanságára következtethetünk, az egész fizika kifejtésének függvényei. Először (14) is tudnunk kell ugyanis, hogy valamennyi olyan szubsztancia, vagyis dolog,

amelynek ahhoz, hogy létezzék, isteni teremtségre van szüksége, természeténél fogva romolhatatlan, s csak abban az esetben szűnhet meg létezni, ha ugyanez az Isten megtagadja tőle fenntartó támogatását, s ezáltal megsemmisíti azt. Továbbá arra is föl kell figyelni, hogy általánosságban véve a test is szubsztancia, ennél fogva sohasem semmisülhet meg. Az emberi test azonban, amennyiben a többi testtől különbözik, nem más, mint tagok bizonyos elrendezéséből s több más, hasonló akcidentsből megalkotott egység, míg az emberi elme nem akcidentséből épül föl, hanem tiszta szubsztancia. Hiszen még ha valamennyi akcidents megváltoznék is, ha más dolog felé fordulna megértése, mást akarna, mást érzékelne stb, attól még maga az elme nem változnék meg. Az emberi test viszont már pusztán annak következtében is mássá lesz, hogy valamely részének alakja megváltozik. Ebből pedig az következik, hogy míg a test igen könnyen megsemmisülhet, az elme természeténél fogva halhatatlan.

A harmadik elmélkedésben, úgy tűnik nekem, eléggé részletesen kifejtettem legfőbb érvemet Isten létezésének bizonyítására. Mivel azonban az olvasó elméjét a lehető legnagyobb mértékben el akartam vonni az érzékektől, ezért egyetlen olyan hasonlattal sem akartam ott élni, amely a testi világból indul ki, s így talán néhány dolog homályban is maradt. Ezek azonban, azt remélem, később, az ellenvetésekre adott válaszokban teljes mértékben tisztázódnak fognak. Ilyen, többek között, az a kérdés, hogy a legtökéletesebb létező ideája, amely bennünk van, miként rendelkezik annyi objektív realitással, hogy nem is származhatik mástól, mint a legtökéletesebb októl, amelyet ott egy igen tökéletes gépezettel való összevetés hivatott megvilágítani, amely gépezetnek az ideája valamely mester elméjében van. Mert amiként az ebben az ideában foglalt objektív mesterműnek kell hogy legyen valamely oka, nevezetesen a mesterembernek, vagy bárki másnak a tudása, akitől a mester ezt az ideát megszerezte, ugyanúgy (15) Isten bennünk lévő ideájának nem lehet más az oka, csakis maga Isten.

A negyedik elmélkedésben azt bizonyítjuk, hogy mindaz, amit világosan és elkülönítetten fogunk föl, igaz, s ugyanakkor azt is megmagyarázzuk, hogy miben áll a hamisság. Ezt ugyanis szükségképp tudnunk kell mind a korábbiak megerősítése, mind a továbbiak megértése érdekében. (Ám ennek során figyelemmel kell lennünk arra, hogy semmiképp sem a bűnről beszélek, vagyis arról a hibáról, amit a jó és a rossz közötti választáskor követünk el, hanem csupán arról, ami az igazság és a hamisság megítélésével kapcsolatban fordul elő. Azok a dolgok sem tartoznak ide, amelyek a hitre vonatkoznak vagy arra, miként kell élnünk, hanem csak azok, amelyek a spekulatív és pusztán csak a természetes világosság révén megismert igazságokra vonatkoznak.)

Az ötödik elmélkedésben emellett, hogy kifejtjük, milyen az általánosságban tekintett testi természet, új módon is bizonyítjuk Isten létezését. Itt azonban ismét megjelenik talán néhány nehézség, amelyek megoldása később, az ellenvetésekre adott válaszokban található meg. Végezetül pedig azt mutatjuk be, miképpen igaz az, hogy még a geometriai bizonyítások bizonyossága is Isten megismerésétől függ.

A hatodikban végezetül elkülönítjük az értelmi belátást a képzelettől, s megadjuk az elkülönítés ismertetőjeleit. Bizonyítjuk, hogy az elme valóságosan különbözik a testtől, ám azt is, hogy olyannyira szorosán össze vannak társítva, hogy egy egységet alkotnak. Fölsoroljuk az összes hibát, amely az érzékekből származik, valamint megmutatjuk, milyen módon kerülhetjük el őket. Végezetül megemlítjük az összes olyan érvet, amelynek révén az anyagi dolgok létezésére következtethetünk. Nem mintha csakugyan hasznosnak gondolnám ezeket annak bizonyítására, (16) amit bizonyítanak, tudniillik hogy ténylegesen létezik valamely világ, hogy az embereknek van testük s más effélékre, amelyekben soha senki sem kételkedett még, akinek megvan a magához való józan esze. Sokkal inkább azért teszem ezt, mivel ha megvizsgáljuk őket, fölismerjük, hogy nem oly szilárdak s nem is oly világosak mint azok az érvek, amelyek révén elménk valamint Isten ismeretéhez jutunk el. Olyannyira így van ez, hogy ezek a leginkább bizonyos és a leginkább evidens érvek valamennyi közül, amit csak az emberi elme tudhat. Tulajdonképpen ennek az egy dolognak a bizonyítását tűztem ki célul ezekben az elmélkedésekben. Ezért aztán nem is sorolom föl itt azokat a különböző kérdéseket, amelyeket alkalomadtán szintén érintek bennük.

(17) Elmélkedések
az első

filozófiáról,

amelyekben bizonyítást nyer Isten létezése s a léleknek testtől való különbsége

Első elmélkedés

azokról a dolgokról, amelyek kétségbevonhatók.

Már évekkel ezelőtt fölfigyeltem arra, hogy kora ifjúságomtól fogva milyen sok hamis nézetet fogadtam el igaznak, s hogy mennyire kétséges mindaz, amit később ezekre építettem. Ennek hatására beláttam azt is, hogy egyszer az életben gyökerestül föl kell forгатnom, s az első alapoktól kiindulva újra kell kezdenem mindent, ha arra törekszem, hogy egyszer még valami szilárdat és maradandót hozzak létre a tudományok területén. Ez azonban hatalmas munkának látszott, úgyhogy meg akartam várni azt a megfelelő életkort, amely minden későbbinél alkalmasabb a tudományok elsajátítására. Így aztán oly sokáig halogattam a dolgot, hogy most már vétkeznék, ha fontolgatással fecsérelném el azt az időt, amely a cselekvésre még megmaradt. Ma tehát, a legalkalmasabb időben, miután megszabadítottam elmémet (18) minden gondtól és zavartalan nyugalmat biztosítottam magamnak, egyedül félrevonulok, s végre komolyan, szabadon hozzákezek nézeteim emez általános fölforgatásához.

Ehhez azonban nem lesz szükség arra, hogy kimutassam valamennyi nézet hamisságát – ezt talán soha nem is tudnám elérni. De mert a józan ész meggyőződött már róla, hogy azoktól a nézetektől, amelyek nem teljesen bizonyosak és kétségbevonhatatlanok, épp annyira meg kell vonnom a helyeslést, mint azoktól, amelyek nyilvánvalóan hamisak, ezért valamennyinek az elutasításához elegendő lesz, ha mindegyiknél találok valamely okot a kételkedésre. E célból azonban nem kell egyenként átvizsgálnom valamennyit, hiszen ez soha véget nem érő munka volna. Ha az alapokat aláástuk, magától is összeroskad az, amit rájuk építettek, úgyhogy tüstént hozzálátok azoknak az alapelveknek a vizsgálatához, amelyeken nyugszik mindaz, amit csak valaha hittem.

Nyilvánvalóan mindaz, amit egészen mostanáig teljességgel igaznak fogadtam el, vagy az érzékektől, vagy az érzékek közvetítésével¹ jutott el hozzám. Ezeket azonban olykor csaláson kaptam rajta, márpedig a körültekintő okosság azt követeli, hogy sohase bízzunk meg teljesen azokban, akik akár csak egyszer is rászédtek már bennünket.

¹ Burman (146): Az érzékektől: ti. a látástól, amelynek révén észlelem a színeket, az alakokat s minden ezekhez hasonlót. Ezen kívül azonban minden mást az érzékek közvetítésével kaptam, ti. hallomás révén, mivel mindazt, amit tudok, ezen a módon kaptam és merítettem szüleimtől, tanáraitól s más emberektől. Nem lehet itt azt az ellenvetést tenni, hogy a szerző figyelmen kívül hagyja a közös alapelveket, Isten és önmagunk ideáját, amelyek sosem voltak az érzékekben (Med., 34. o.). Mert először is, ezeket az ideákat is így kaptam, az érzékek közvetítésével, ti. hallás révén. Másodsor: a szerző itt a filozofálni épp csak most kezdő emberre tekint, aki csak azokra a dolgokra fordít figyelmet, amelyeket ismerteknek tud Mert ami a közös alapelveket és az axiómákat illeti, mint amilyen például a „lehetetlen, hogy ugyanaz a dolog létezzék és ne létezzék” tétel, ezekre az érzéki emberek – akik mindannyian vagyunk, mielőtt filozofálni kezdenénk – nem tekintenek, s nem fordítanak rájuk különösebb figyelmet. Mivel azonban ezek oly világosan velük születtek, s mivel önmagukban tapasztalják őket, ezért nem törődnek velük, s csak zavarosan vizsgálják meg őket, nem pedig absztrakt módon, vagyis elkülönítve az anyagtól s az egyedi dolgoktól. Ha ugyanis így vizsgálnák őket, senki sem kételkednék felőlük. S ha a szkeptikusok így tettek volna, soha senki nem lett volna szkeptikus, mivel azok, akik megfelelő figyelmet fordítanak e tételekre, nem tagadhatják őket. Harmadszor: ehelyütt elsősorban a maga létezésében tekintett dologról van szó, arról, hogy vajon van-e.

De bármennyire is megtévesztenek olykor az érzékek bizonyos kicsiny és távoli dolgokat illetően, talán van sok más ismeretünk, melyekhez semmiféle kétség nem férhet, mégha ugyanezen érzékekből merítettük is őket. Ilyen például az, hogy itt vagyok, a tűzhely mellett ülök, téli ruha van rajtam, kezemmel érintem ezt a papírt, s más effélék. Ugyan milyen alapon tagadhatnánk, hogy maga ez a kéz s ez az egész test az én kezem, az én testem? Hacsak nem vélem magam hasonlatosnak azokhoz az örültekhez, (19)akiknek agyvelejét tönkretette a fekete epe makacs gőze, s emiatt állhatatosan ragaszkodnak ahhoz, hogy ők királyok – legyenek bár koldus-szegények –, vagy ahhoz, hogy bársonyt viselnek, – holott meztelenek –, vagy éppenséggel ahhoz, hogy agyagfejük van, hogy teljesen átalakultak tökké, vagy hogy üvegéből fújták őket. De hát ők örültek, s magam is éppennyire esztelennek látszanék, ha mindebből bármit is fölhasználnék példaként saját magamra vonatkozóan.

Ez gyönyörű! Mintha bizony nem volnék ember, ki éjjelente aludni szokott, s kivel álmában megtörténik mindaz – vagy olykor még kevésbé valószínű dolgok is –, ami ezekkel az esztelenekkel ébrenlétükben. Mert valóban, mily gyakran meggyőz a megszokott, éjszakai nyugalom arról, hogy itt vagyok, ruha is van rajtam, s a tűznél ülök, holott valójában ruháimtól megszabadulván takarók közt fekszem! Na de most biztosan éber szemmel figyelem ezt a papírt, nem kókad ernyedten ez a fej, amit most megmozdítok, e kezet pedig meggondoltan és teljes szándékossággal nyújtom ki, s ezt érzékelem is. Ennyire határozott dolgok álmunkban nem fordulnak elő. De hát úgy mondom ezt, mintha bizony már nem is emlékezném arra, hogy máskor ezekhez hasonló gondolatok is megtévesztettek álmomban! S ahogy ezeket figyelmesebben átgondolom, olyan nyilvánvalónak látom, hogy sohasem tudom biztos jelek alapján megkülönböztetni az álmot az ébrenléttől, hogy elámulok, s már-már szinte maga ez az ámulás erősíti meg bennem azt a véleményt, hogy álmodom.

De hát rajta, álmodjunk! Ne legyenek igazak még az afféle egyedi cselekvések sem, mint amilyen szemünk kinyitása, fejünk mozdítása, karunk kinyújtása, s talán még az sem, hogy egyáltalán rendelkezünk ezzel a kézzel, s hogy miénk ez az egész test. Mégis, azt azért csak el kell ismernünk, hogy az álombeli képzelgések olyanok, mint bizonyos festett képek, amelyek csakis valóságos dolgok hasonlatosságára jöhettek létre. De ha ez igaz, akkor már azt is el kell ismernünk, hogy legalább ezek az általános dolgok, mint a szem, a fej, a kéz és az egész test, vagyis bizonyos nem képzelt, hanem valóságos dolgok léteznek. Hiszen még a festők sem képesek arra, próbálják bár a lehető legszokatlanabb formájú szíreket és szatírokat (20) megalkotni, hogy ezeknek minden részét új természettel ruházzák fel, hanem csak különböző állatok testrészeit keverik össze. Vagy ha netán mégis valami olyannyira újat gondolnának ki, hogy ahhoz hasonlót már igazán senki sem látott, – ami ilyképpen teljességgel költött s hamis volna –, ha másnak nem, igazi színeknek mégiscsak létezniük kell, amelyekből a képet összeállítják. Ugyanezen az alapon, még ha fel is tesszük, hogy akár az efféle általános dolgok, mint a szem, a fej, a kéz és más hasonló, csupán elképzelt létezők, azt mégis szükségképp el kell ismernünk, hogy léteznek bizonyos más, még az eddigieknél is egyszerűbb és egyetemesebb dolgok, amelyekből – miként igazi színekből – a dolgok valamennyi, gondolkodásunkban található képét – akár igazak ezek, akár hamisak – kialakítjuk.

Ebbe a nembe tartozik, úgy tűnik, a testi természet általában, valamint a hozzá tartozó kiterjedés; azután a kiterjedt dolgok alakja, a mennyiség, vagyis ezeknek a dolgoknak a nagysága és száma, továbbá a hely, amelyben léteznek, fennállásuk ideje és más effélék.

Ennélfogva mindezek alapján talán nem következtetünk helytelenül, ha azt mondjuk, hogy a fizika, az asztronómia, az orvostudomány és az összes többi, olyan tudomány, amely az összetett dolgok szemléletétől függ, bizony kétséges. Ezzel szemben az aritmetika, a geometria s a többi efféle tudomány, amely csakis a legegyszerűbb és legáltalánosabb dolgokkal foglalkozik, s ügyet sem vet arra, hogy léteznek-e ezek a valóságban vagy sem, nagyon is tartalmaz valami bizonyosat és kétségbevonhatatlant. Hiszen akár ébren vagyok, akár alszom, kettő meg három az öt, a négyszögnek pedig négy oldala van, s lehetetlennek látszik, hogy ennyire átlátható igazságok a hamisság gyanújába keveredhessenek.

(21) Mindemellett mélyen belevésődött elmémbe az a régi nézet, miszerint van valamely Isten, aki képes mindent megtenni, és aki engem magamat is teremtett – olyannak, amilyen vagyok. De honnan tudom, nem azt vitte-e végbe Isten, hogy egyáltalán ne legyen föld, ne legyen ég, ne legyenek kiterjedt dolgok, ne legyen alak, ne legyen nagyság, ne legyen hely, és hogy mindez mégis, miként most, úgy tűnjék föl számomra, mintha léteznék? Sôt mi több, nem vihette-e végbe Isten azt is, hogy amiképpen mások idônként tévednek azon dolgok felôl, amelyekrôl mindent tudni vélnek, ugyanúgy én is tévedjek minden alkalommal, valahányszor csak összeadom a kettôt és a hármat, vagy valahányszor csak megszámolom a négyszög oldalait, vagy az elképzelhető legegyszerűbb kérdésben. De talán Isten nem akarta, hogy ily nagyot csalódjam, hiszen a legfôbb jónak mondják. Ha azonban jóságának ellentmondana annak feltételezése, hogy olyannak alkotott engem, aki mindig téved, ugyanezzel a jósággal az sem férne össze, hogy olykor-olykor tévedni hagyjon. Márpedig azt semmiképp sem állíthatom, hogy sohasem tévedek.

Lesznek azonban olyanok – s talán nem is kevesen –, akik inkább tagadnák egy ily hatalmas Isten létezését, mintsem hogy az összes többi dolgot bizonytalannak higgyék. Nos, velük most nem is ellenkeznék, s meg is engednék, hogy mindaz, amit Istenrôl mondtunk, pusztá koholmány. Csakhogy magyarázzák bármivel, hogy azzá lettem, ami vagyok – a sorssal, a véletlennel, vagy akár a dolgok folytonos láncolatával –, minthogy a csalatkozás és a tévedés mégiscsak valamiféle tökéletlenség, minél kisebb hatalommal ruházzák fel létrejövetelem elôidézôjét, annál valószínűbb lesz, hogy olyan tökéletlen vagyok, hogy mindig tévedek. Ezekre az érvekre, bizony, nemcsak hogy nem tudok mit válaszolni, hanem végül még arra is rákényszerülök, hogy elismerjem: azok közül, amiket hajdan igaznak véltem, semmi sincs, amit ne lehetne kétségbe vonni, s ráadásul nem is meggondolatlanságból vagy könnyelműségbôl, hanem szilárd és végiggondolt okfejtés alapján. Ennélfogva ezektôl az érvektôl is meg kell vonnom hozzájárulásomat, éppannyira, mint azoktól, amelyek nyilvánvalóan hamisak, (22) ha csakugyan az a célom, hogy valami bizonyosságra leljek.

Ám az még nem elegendô, hogy erre fölfigyeltem. Gondoskodnom kell róla, hogy minderre emlékezzem is, hiszen szakadatlanul visszatérnek a megszokott nézetek, és szinte még akaratom ellenére is rabul ejtik hiszékenységemet, amit mintegy a hosszú megszokás és a meghitt ismeretség jogán lefoglaltak a maguk számára. S addig nem is fogok leszokni arról, hogy helyeseljem e nézeteket és megbízom bennük, ameddig olyanoknak tekintem ôket, amilyenek valójában, tudniillik valamilyen módon kétségesnek – ahogyan ezt már ki is mutattam –, de mindazonáltal igen valószínűnek, melyek elfogadása sokkal inkább megfelel a józan észnek, mint elutasításuk. Ezért, úgy gondolom, nem cselekszem majd helytelenül, ha szándékosan teljesen ellenkező irányba fordulván önmagamát tévesztem majd meg, s egy bizonyos ideig azt képelem, hogy ezek a nézetek teljességgel hamisak és kitaláltak, mígnem aztán – miután mintegy kiegyenlítôdött az ellentétes elôítéletek súlya – a rossz megszokás nem fordítja el többé ítéletemet a dolgok helyes megragadásától. Azt pedig tudom, hogy ebbôl semmiféle tévedés vagy más veszély nem származhat, s a túlzott bizalmatlanság bûnébe sem eshetem, mivel most nem a cselekvéssel, hanem a megismeréssel foglalkozom.

Fôlteszem tehát,² hogy – ugyan nem Isten, aki a legjobb, aki az igazság forrása –, hanem valamely gonosz szellem, amely igen nagy hatalommal rendelkezik s ravasz is egyben,³ minden igyekezetével azon van, hogy megtévesszen engem. Fôl fogom tenni, hogy az ég, a levegô, a föld, a színek, az alakok, a hangok és valamennyi külsô dolog nem más, mint az álmok játéka, amellyel ez a

² Burman (147): A szerzô itt olyannyira elbizonytalanítja az embert, s oly hatalmas kételyek közé veti, amilyenek csak lehetségesek. Ennélfogva nemcsak azt az ellenvetést hozza föl, amelyet a szkeptikusok szoktak, hanem ezen fölül még mindazt, ami egyáltalában fölhozható, hogy ezen a módon csakugyan megszüntessen minden kételkedést. Ebbôl a célból vezeti itt be a szellemet, jóllehet felrôhatja valaki, hogy ez fölösleges feltételezés.

³ Burman (147): A szerzô itt ellentmondô dolgokat állít, mivel a gonoszság s a legnagyobb hatóképesség nem fér össze egymással.

gonosz szellem vet cselt a hívés bennem lévő képességének. Önmagamot úgy fogom tekinteni, (23)mintha se kezem, se szemem, se húsom, se vérem, semmilyen érzékem nem volna, s az, hogy mindezzel rendelkezem, nem lenne más, mint hamis vélekedés. Szilárdan ki fogok tartani e meggondolás mellett, s ha az nem is áll hatalmamban, hogy valami igazat fölismerjek, legalább azt megteszem, ami rajtam áll: szilárd lélekkel óvakodni fogok attól, hogy hamis nézetekhez adjam hozzájárulásomat, s hogy ez a csaló – legyen mégoly hatalmas és agyafúrt –, bármit is rám tudjon kényszeríteni. Ám fáradtságos ez az elhatározás, és van bizonyos restség bennem, amely az élet megszokott rendjéből kilépni nem enged. Épp mint a fogoly, ki álmában képzelt szabadságot élvezett, s mikor aztán gyanítani kezdi, hogy csupán álmodott, fél az ébredéstől, szemét pedig a behízelt látzatok hatására újra lecsukja, úgy csúszom vissza én is, akaratlanul is, a régi nézetek fogságába, s félek az ébredéstől, nehogy a békés nyugalomra fáradtságos ébrenlét következzen, amit nem a fényben, hanem a fölbolygatott nehézségek átláthatatlan sötétjében kell majd eltöltenem.

Második elmélkedés

Az emberi elme természetéről: arról, hogy jobban ismerjük, mint a testet

Oly marcangoló kételyek közé vetett a tegnapi elmélkedés, hogy most már nem vagyok képes nem emlékezni rájuk, ám ugyanakkor nem látom az utat, amelyen haladva megszabadulhatnék tőlük. Sőt, mintha (24)váratlanul mély örvény rántott volna magával, mely úgy sodor hol ebbe, hol abba az irányba, hogy sem a mélyben nem tudom megvetni a lábam, sem pedig úszva fölemelkedni a felszínre nem vagyok képes. De nem szabad megtörnöm! Meg fogom próbálni újra, hátha ma sikerül a tegnapi úton messzebbre jutnom. El fogok tehát távolítani mindent, amihez akár csak egy csöppnyi kétely is férkôzhet, éppúgy, minthogyha teljességgel meggyôzôdtem volna hamisságáról. Tovább fogok haladni egészen addig a pontig, ahol valamilyen bizonyosságra bukkanok, vagy ahol – ha mást nem is – legalább azt bizonyossággal belátom, hogy nincs semmilyen bizonyosság. Semmi másra nem vágyott Arkhimédész, mint egyetlen szilárd és mozdíthatatlan pontra, hogy aztán ott megvetve lábát az egész Földet kimozdíthassa helyéből. Nagy dolgok megvalósulását remélhetjük akkor is, ha rábukkanok valami egészen csekély dologra, ami bizonyos és megrendíthetetlen.

Fölteszem tehát, hogy mindaz, amit látok, hamis. Nem hiszem el, hogy valaha is létezett volna bármi azok közül, amiket a csalóka emlékezet megjelenít. Nincs semmiféle érzékszervem. A test, az alak, a kiterjedés, a mozgás, a hely – mindez csupa kiméra. De hát akkor mi marad igaz? Talán csak az az egy, hogy semmi sem bizonyos.

Na de honnan tudom, hogy nincs valami, ami különbözik mindattól, amit épp az imént soroltam fel, s amivel kapcsolatban a legcsekélyebb kétely sem merülhet fel? Nincs-e valaminô Isten, vagy hívjuk bárminek azt a lényt, aki akár ezeket az iménti gondolatokat is belénk ülteti? De vajon mi értelme volna föltenni egy effajta lényt, ha egyszer lehetnék akár én magam is e gondolatok szerzője? Nem vagyok-e tehát legalább én – valami? De hiszen már tagadtam, hogy volna bármiféle érzékszervem, bármiféle testem! Itt azonban megakadok. Mert mi (25)következik ebből? Vajon annyira hozzá vagyok kötve a testhez, az érzékszervekhez, hogy nélkülük nem is létezhetem? De hiszen már meggyôztem magam arról, hogy nincs a világon semmi sem: nincs ég, nincs föld, nincsenek elmék, nincsenek testek. Nem gyôztem-e meg magam ezáltal már arról, hogy én magam sem létezem? Semmiképp! Bizonyos, hogy én voltam, ha egyszer meggyôztem magamat valamiről. Igen ám, de ha van valamiféle igen nagyhatalmú, igen agyafûrt csaló, aki állandóan megtéveszt engem, méghozzá szándékosan? Nos hát akkor aligha kétséges, hogy én is vagyok, ha egyszer engem téveszt meg! Téveessen csak meg amennyire tud, azt mégsem lesz képes elérni sohasem, hogy, ameddig azt gondolom, vagyok valami, semmi se legyenek. Olyannyira, hogy – mindent kellően megfontolván – végül is le kell szögezni: az 'én vagyok, én létezem' kijelentés – valahányszor kimondom, vagy elmémmel megragadom – szükségszerűen igaz.

Most azonban még nem látom pontosan, mi is vagyok, ti. mi az az én, aki immár szükségszerűen vagyok. Mostantól tehát óvakodnom kell, nehogy esetleg, meggondolatlanul, egy feltételezett létezőt állítsak önmagam helyére, s így aztán még annak elgondolása során is tévútra jussak, amit a leginkább bizonyosnak és a leginkább evidensnek tartok. Ezért most újból elmélkedni kezdek, és pedig arról, minek is hittem magam hajdanán, mielőtt még az iménti gondolatok elfoglalták volna elmémet. Ebből aztán elvetem majd mindazt, amit az imént felhozott érvek – akár csak igen csekély mértékben is – képesek voltak megcáfolni, hogy végül kizárólag az maradjon meg, ami bizonyos és megrendíthetetlen.

Minek véltem tehát magamat – korábban? Nemde: embernek. De mi az, hogy „ember”? Mondjam tán azt, hogy „eszes élőlény”? Nem, jobb ha ezt nem teszem, hiszen akkor utána azt kellene kérdezniem, mi az „élőlény”, mit jelent az „eszes” kifejezés, és így egy kérdésből mindjárt száz másik, s ráadásul sokkal nehezebb teremne. Márpedig nincs annyi szabadidőm, hogy azt efféle szôrszálhasogató

megkülönböztetésekre akarnám fecsérelni. Sokkal inkább arra fogok hát figyelni, mi volt az, (26)amihez gondolkodásom korábban mintegy önmagától, vagyis a természet vezetésével jutott el, valahányszor csak föltette magának a kérdést, mi vagyok. Ha nem tévedek, elsőként az merült föl bennem, hogy van arcom, kezem, karom, s hogy itt van a testrészeknek ez az egész gépezete, amelyet még a tetemben is megsejtelhetünk, és amelyet a „test” elnevezéssel illettem. Fölmerült aztán az is, hogy táplálkozom, járkálok, érzékelek és gondolkodom. Ezeket a tevékenységeket pedig a lélekre vonatkoztattam. Ám hogy mi is volna ez a lélek, azon vagy egyáltalán nem gondolkodtam, vagy valami egészen kicsiny dolognak képzeltem, szellőhöz, tűzhöz, esetleg éterhez hasonlatosnak, amit durvább részeim zárnak körbe. A testet illetően pedig még csak nem is kételkedtem, hanem úgy véltem, hogy elkülönített ismeretem van természetéről, amit ha alkalomadtán le akartam volna írni úgy, amiként elmémmel megragadtam, efféle fejtegetésbe kezdtem volna: testen értem mindazt, ami alkalmas arra, hogy valamiféle alak határolja, valamilyen hely foglalja magába s hogy olyképp töltsen ki a teret,(26) hogy abból az összes többi testet kizárja. Alkalmasnak kell lennie továbbá arra is, hogy tapintás, látás, hallás, ízlelés vagy szaglás révén érzékeljük, hogy többféleképp is mozogjon, persze nem önmaga által, hanem olyasvalami révén, ami érintkezik vele. Azt ugyanis, hogy volna ereje önmagát mozgatni, érzékelni vagy gondolkodni, azt semmiképp sem ítéltam a test természetéhez tartozónak, sőt, inkább még azon csodálkoztam, hogy egyes testekben rábukkantam ezekre a képességekre.

Na de mi a helyzet most, amikor fölteszem, hogy egy igen hatalmas és, ha szabad így fogalmaznom, gonosz csaló minden erejével azon igyekezett, hogy minden dologban, amennyire csak képes volt rá, megtévesszen engem? Lehetséges-e még most is azt állítanom, hogy akár csak a legcsekélyebbel is rendelkezem mindazon jellemzők közül, amelyekről az imént azt mondtam, hogy a test természetéhez (27)tartoznak? Erre a pontra irányítom a figyelmem, gondolkodom, újra és újra megfontolom e kérdést, de semmi sem jut eszembe: szinte belefáradok ugyanannak hasztalan ismétlésébe. Hát azokból mi marad, amiket a léleknek tulajdonítottam? A táplálkozás vagy a járkálás? Mivelhogy testtel már nem rendelkezem, ezek sem lehetnek mások, mint képzelgések. Az érzékelés? De hiszen ez sem történhetik test nélkül, s ráadásul mily gyakran megésem már velem, hogy álmomban sokmindent érzékeltem, amelyekről később kiderült, hogy egyáltalán nem is érzékeltem őket. A gondolkodás? Itt a felfedezés: a gondolkodás – van; egyedül a gondolkodás az, amit nem lehet elszakítani tőlem. Én vagyok, én létezem; ez bizonyos. De meddig? Hát mindaddig, amíg gondolkodom; hiszen ha teljességgel megszűnnék gondolkozni, talán még az is lehetséges volna, hogy egyáltalán nem is létezem. Csak azt fogadom most el, ami szükségszerűen igaz; csak és kizárólag gondolkodó dolog vagyok tehát, azaz elme, vagyis lélek, vagyis értelem, vagyis ész – olyan kifejezések ezek, amelyek jelentése korábban számomra ismeretlen volt. De most már aztán igazi dolog vagyok, s igaz módon létező; de vajon milyen dolog? Mondtam már: gondolkodó.

De mi van ezen kívül? El fogom képzelni, hogy nem vagyok a testrészeknek ama összekapcsolódása, amit emberi testnek szokás nevezni. Nem vagyok valamiféle lágyszál vagy léghuzallat sem, mely e részekbe áramlott; nem vagyok szél, nem vagyok tűz, nem vagyok pára, nem vagyok lehelet, sem bármi más, amit elképzelek magamnak: hiszen föltételeztem, hogy mindez egyáltalán nem létezik, s e feltevéshez tartom magam. Ám ennek ellenére én mégiscsak vagyok valami. De talán megésem, hogy mindaz, amiről most felteszem, egyáltalán nem létezik – mivel számomra ismeretlen –, valójában mégsem különbözik attól, aminek most magamat tudom. Nem tudom; ennek tárgyalásába most nem bocsátkozhatom. Csak arról vagyok képes ítéletet alkotni, amit ismerek. Tudom, hogy én létezem; azt kérdezem, mi vagyok, ki az az én, akit ekképp ismerek. Ami a leginkább bizonyos, az az, hogy ameddig megmaradunk az én iménti ismereténél, addig az nem függ azoktól a dolgoktól, amelyekről (28)még nem tudom, léteznek-e, vagyis nem függ képzeletem teremtményeitől. A 'képzeletem teremtménye' kifejezés azonban ráirányítja figyelmemet egy tévedésemre: hiszen csakugyan kitalálásról volna szó, ha azt, hogy vagyok, valamiképp a képzelet útján közelíteném meg, mivel elképzelni annyit tesz, mint valamely testi dolog alakját vagy képét szemlélni. Most azonban már bizonyosan tudom, hogy én

vagyok, s egyúttal azt is, lehetséges, hogy amaz összes kép, s – általánosan fogalmazva – mindaz, ami a testi természethez tartozik, nem más, mint álmodozás. Miután mindezt átgondoltam, most már éppannyira balgának látszanék, ha azt mondanám: működésbe hozom képzeletem, hogy határozottabban föl ismerjem, mi vagyok, mint ha azt mondanám: felébredtem ugyan, látok is néhány igaz dolgot, de mert nem látom elég tisztán, most szándékosan újra elalszom, hogy amit látok, azt az álom igazabb és tisztább formában mutassa meg. Ilymódon föl ismerem, hogy mindabból, amit a képzelet segítségével megragadhatok, semmi sem tartozik hozzá ahhoz az ismerethez, amellyel önmagamról rendelkezem, s az elmét mindettől a lehető leggondosabban távol kell tartanom, hogy ő maga ragadhasssa meg – még hozzá oly elkülönített módon, amennyire csak lehet – saját természetét.

Mi vagyok tehát én? Gondolkodó dolog. Mit jelent ez? Nyilvánvalóan kételkedő, megértő, állító, tagadó, akaró, nem-akaró, de ugyanakkor elképzelő s érzékelő dolgot is.

Bizony, nem kevés ez, ha csakugyan mind hozzám tartozik. De miért ne tartoznék hozzám? Nem én vagyok tán, aki már-már mindenben kételkedem, aki azonban néhány dolgot mégiscsak megértek, aki ezt az egyet igaznak állítom, a többit pedig tagadom, aki többet akarok tudni, aki nem akarom, hogy megtévesszenek, aki – akaratlanul is – sokmindent elképzelek, s aki sokmindent érzéki eredetűnek találok? Mi az ezek közül, ami – még ha folyton-folyvást (29)aludnék is, még ha az, aki megteremtett, amennyire csak tőle telik, megtévésztené engem – nem ugyanúgy igaz, mint az, hogy én vagyok? Mi az, ami megkülönböztethető gondolkodásomtól? Mi az, amiről azt lehetne mondani, hogy különbözik tőlem? Hiszen hogy én vagyok az, aki kételkedem, aki megértek, aki akarok, mindez olyannyira nyilvánvaló, hogy semmit sem találok, ami által evidensebbé volna tehető. De még az is én magam vagyok, aki elképzelek; hiszen még akkor is, ha esetleg – amiként föltételeztem – egyetlen elképzelt dolog sem volna valóságos, mégis, maga a képzelőerő valóban létezik, s részét képezi gondolkodásomnak. Végezetül ugyancsak én vagyok, aki érzékelek, vagyis aki a testi dolgokat mintegy az érzékek útján fogom fel, ti. amikor fényt látok, zajt hallok, meleget érzékelek. De tegyük fel, mindez hamis, merthogy alszom. Az azonban nyilvánvalónak látszik, hogy látok, hogy hallok, hogy felhevülök. Ez utóbbi nem lehet hamis, és éppen ez az, ami bennem érzékelésnek nevezhető. S ha pusztán ennyit értünk e szón, elmondhatjuk, nem más ez, mint gondolkodás.

Ennek alapján most már egy kicsivel csakugyan jobban tudom, mi vagyok. Mindazonáltal még mindig úgy tűnik, s nem tudom megállni, hogy ne úgy higgyem, hogy azokról a testi dolgokról, amelyeknek képei a gondolkodásomban formálódnak, s amelyeket maguk az érzékek tárnak fel, sokkal határozottabban ismerettel rendelkezem, mint magamnak arról a nem tudom mijéről, amiről nem tudok képzeleti képet alkotni. Ámbátor furcsa lenne, ha azokat a dolgokat, amelyekről látom, hogy kétségesek, ismeretlenek és idegenek tőlem, elkülönítettebben ragadnám meg, mint azt, ami valóságos, ami ismert, s ami végül is én magam vagyok. De látom már, hogyan is áll ez a dolog. Örömet leli a tévelygésben elmém, s nem tűri még, hogy az igazság korlátai közé szorítsák. De legyen! Egyelőre engedjük jó lazára (30) a kötőfékét, hogy később, ha majd kellő mértékben meghúztuk, könnyebben hagyja magát irányítani!

Nézzük hát azokat a dolgokat, amelyekről közönségesen úgy vélekednek, hogy a lehető legelkülönítettebben ragadjuk meg őket, vagyis a testeket, amelyeket megérintünk, amelyeket látunk. Persze nem az általában vett testeket, hiszen az efféle általános képzetek valamivel mégiscsak zavarosabbak szoktak lenni, hanem egy különös testet. Vegyük, például, ezt a viaszt: a napokban vonták ki a lépből, ezért még nem vesztette el teljesen a méz ízét, benne van még azoknak a virágoknak az illata, amelyekből gyűjtötték. Színe, alakja, nagysága nyilvánvaló módon áll előttünk. Kemény, hideg, kézhez simuló, s ha ujjunkkal megkocogtatjuk, hangot ad. Minden együtt van, amit csak megkövetelhetünk ahhoz, hogy valamely testet a lehető legelkülönítettebben ismerhessünk meg. De nézzünk csak oda! Mialatt beszélek, véletlenül közelebb viszem a tűzhöz, s lám, maradék íze megszűnik, illata elvész, színe megváltozik, iménti alakja eltűnik, nagysága megnő, folyóssá válik és úgy felmelegszik, hogy alig érinthető, s ha megkocogtatod, már hangot sem ad ki. Megmaradt-e mégis

ugyanaz a viasz? Kétségkívül igen; senki sem tagadja, senki sem gondolja másként. Mi volt tehát e viaszdarabban, amit oly elkülönítetten ragadtunk meg? Azon tulajdonságok közül, melyekről az érzékek révén szereztem tudomást, egészen biztosan egy sem. Hiszen mindaz, amiről az ízlelés, vagy a szaglás, vagy a látás, vagy a tapintás, vagy a hallás tanuságot tett, időközben megváltozott, a viasz ellenben megmaradt.

De talán az volt, amire most gondolok, hogy ti. maga a viasz nem a méz amaz édessége volt, nem is a virágok illata, nem az a fehérség, nem az alak, nem a hang, hanem az a test, amely kicsivel korábban az iménti módozatok révén vált számomra érzékelhetővé, most pedig más módozatok révén. De akkor mi az pontosan, amit így elképzelek? Figyeljük (31) meg, mi marad vissza, miután eltávolítottuk mindazt, ami nem tartozik a viaszhoz! Nem más, mint valami kiterjedéssel bíró, hajlítható, változékony dolog. De mi az, hogy hajlítható és változtatható? Netán az, amit elképzelek, hogy ugyanis ezt a viaszt köralakúból négyszögletűvé, majd ebből ismét háromszögletűvé lehet alakítani? Semmiképp. Mert belátom ugyan, hogy a viasz számtalan efféle átalakulásra képes, mégsem vagyok képes ezt a számtalan lehetőséget képzeletemmel végigkövetni. Vagyis a képzelőtehetség nem idézheti elő ezt a belátást. Mit jelent kiterjedtnek lenni? Lehetséges volna, hogy még e viasz kiterjedése is ismeretlen? Hiszen a folyékony viaszban nagyobbá válik, még nagyobbá a forró viaszban, s ha a meleget tovább növeljük, a kiterjedés újra csak nagyobb lesz. De nem is ítélnék helyesen arról, hogy mi a viasz, ha nem tenném föl, hogy a kiterjedés tekintetében még annál is több változatot enged meg, mint amennyit a képzeletemmel valaha is képes voltam átfogni. Nem marad tehát más hátra, mint annak elismerése, hogy nem képzeletemmel fogom fel, mi ez a viaszdarab, hanem kizárólag az elmémmel. Ezt persze a különös viaszdarabra értem, de ha a viaszt általában vesszük szemügyre, az okfejtés még világosabb lesz. Mi tehát ez a viaszdarab, amit csak az elme képes megragadni? Nemde ugyanaz, amit látok, amit megérintek, amit elképzelek, s végül ugyanaz, mint aminek kezdettől fogva gondoltam. Mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy e viaszdarab megragadása nem látás, nem tapintás, s nem is elképzelés – és soha nem is volt az, bármennyire úgy látszhatott is korábban –, hanem kizárólag az elme belátása, ami pedig vagy tökéletlen lehet és zavaros – miként az korábban volt –, vagy világos és elkülönített – amilyen most –, aszerint, hogy milyen mértékben figyelek fel alkotórészeire.

Ám eközben föltűnik nekem, mennyire hajlamos elmém a tévedésre. Mialatt ugyanis mindezt magamban, csendben, szavak (32) nélkül átgondolom, a pusztá szavak mégis megakasztnak, s csaknem tévútra vezet a megszokott beszédmód. Azt mondjuk ugyanis, hogy magát a viaszt látjuk, ha jelen van, nem pedig azt, hogy a szín vagy az alak alapján úgy ítélünk, hogy jelen van. Ebből aztán már majdnem le is vontam sebtiben a következtetést, hogy tehát a viaszt a szem látása, nem pedig kizárólag az elme belátása által ismerjük föl. Csakhogy egyszer csak véletlenül megpillantottam az ablakomon át néhány embert, amint épp a házam előtt haladtak el. Nos hát róluk éppolyan megszokott módon mondom, hogy látom őket, mint a viaszról. Na de mi az, amit látok néhány kalaptól és köpenytől eltekintve, amelyek alatt akár valamifajta automaták is rejtőzhetnének? Ugy ítélek azonban, hogy ők emberek. Vagyis azt, amiről úgy vélekedtem, hogy a szememmel látom, mégiscsak egyedül az elmémben lévő ítélőképesség révén ragadom meg.

Ámde szégyenkezzék az, aki a közönségesnél több tudásra vágyik, s mégis a közönséges beszédfordulatokból vezet le kételyeit. Haladjunk tehát tovább, s vizsgáljuk meg, vajon akkor ragadtam-e meg tökéletesebben és határozottabban, hogy mi a viasz: amikor először pillantottam meg, s azt hittem, hogy magával a külső érzéssel, vagy legalábbis az úgynevezett közös érzék révén, azaz a képzelőképességgel ismerem meg, vagy inkább most, amikor már gondosabban megvizsgáltam mind azt, hogy mi is az a viasz, mind pedig azt, hogy miként ismerzik meg? De valójában balgaság volna ezt illetően kételkedni; mert mi volt az első észleletben elkülönítetten jelen? Volt-e abban bármi is, amivel akármelyik állat ne rendelkezhetnék? Ám mihelyest megkülönböztetem a viaszt a külső formáktól, és mintegy ruhátlanul szemlélem, ekképp őt magát már csakugyan nem tudnám emberi elme nélkül észlelni – jóllehet másfelől igaz az, hogy ítéletemben nagyon is tévedhetek.

(33) De mit mondjak magáról erről az elméről, vagyis önmagáról? Az elmén kívül ugyanis semmi másnak a meglétét nem ismerem el önmagamban. Mit mondhatok hát az énről, aki – úgy látszik – ezt a viaszt oly elkülönítetten észleli? Vajon nem úgy van-e, hogy önmagam nemcsak hogy sokkal igazabb módon, hanem egyúttal sokkal bizonyosabban és evidensebben is ismerem meg? Ha ugyanis úgy ítélek, hogy létezik a viasz, még hozzá annak alapján, hogy látom, akkor bizonyára sokkal evidensebb módon áll előttem az a tény, hogy én magam is létezem, éppen azon az alapon, hogy a viaszt látom. Mert lehetséges, hogy az, amit látok, valójában nem viasz, s az is lehetséges, hogy egyáltalán nincs szemem, amivel valamit is láthatnék, az azonban egyáltalán nem lehetséges, hogy miközben látok valamit, vagy – s ezalatt immár ugyanazt értem – azt gondolom, hogy látok valamit, én magam, aki gondolkodik, ne legyek valami. Ugyanígy, ha az alapján, hogy megérintem, úgy ítélek, hogy a viasz van akkor újra levonható a fenti következtetés, hogy ti. én vagyok. Ha az alapján ítélek így, hogy elképzelem, vagy bármilyen más alapon, az eredmény ugyanez lesz. De amit most a viasszal kapcsolatban megfigyeltem, az összes többi rajtam kívül lévő dologra is alkalmazható. Továbbá, ha a viasz látványa elkülönítettebb lesz annak következtében, hogy nem egyedül a látás vagy az érintés révén vált ismertté számomra, hanem többféle módon, mennyivel elkülönítettebbnek kell mondanom önmagamnak önmagam általi megismerését, ha egyszer nincs az a viasznak vagy bármely más testnek az észlelésével kapcsolatos megfontolás, amely ne bizonyítaná még inkább elmém természetét. De ezen felül még oly sokminden van magában az elmében, aminek révén a róla való ismeretet határozottabbá tehetjük, hogy azokat az utakat, amelyek a testtől indulnak el, szinte számításba se kell vennünk.

És íme, végül is magamtól eljutottam oda, ahová (34) el akartam jutni. Minthogy ugyanis most már tudom, hogy magukat a testeket voltaképp nem az érzékek vagy a képzelőképesség által észlelem, hanem kizárólag az értelem által, s hogy ezeket nem annak alapján észlelem, hogy megérintem vagy látom, hanem pusztán azon az alapon, hogy megértem őket, nyilvánvaló módon fölismerem, hogy nincs semmi, amit könnyebben vagy evidensebben észlelhetnék, mint az elmémet. De mivel ilyen gyorsan nem lehet megszabadulni a régebbi vélekedéshez kötődő megszokástól, ezért jónak látom itt megállni, hogy ez az új fölismerés a hosszabb elmélkedés hatására mélyebben belevésődjék emlékezetembe.